

Практичне заняття №5

ФОНЕТИЧНІ ЗМІНИ

В ДАВНЬОРУСЬКОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

План

1. Фонетична система давньоруськоукраїнської мови кінця X-поч. XI ст.
2. Рефлекси зредукованих [ъ], [ь].
3. Зредуковані [ъ], [ь] у сполученні з [р], [л].
4. Зредуковані [ъ], [ь] після [р], [л].
5. Перебудова структури складу і слова.
6. Чергування [о], [е] з нульовою фонемою.
7. Подовження голосних [о], [е].
8. Розвиток приставного [і].

Виконати завдання:

1. Визначте характер позицій голосних [ъ] та [ь] у словах: *гънати, сънъмъ, много, съзъвати, роусь, роуськыи, ръпътъ, вьсь, вьсѣ, дънь, сънь, дъни, къто, пълкъ, твърдо, тьща, тьсть, чьстьныи, мѣхъ*.
2. Поясніть фонетику слів: *укр. терен, толок* (діал.); *блр. вярєўка, золоўка*; *рос. умереть, тереть, долог*.
3. Поясніть походження сполучення *ли* у слові *блиск* (при *рос. блеск*);
4. Дайте відповіді на такі питання:
 - 4.1. Які голосні виникли на місці тих ь та ъ, що були в сильних позиціях? Порівняйте з даними інших слов'янських груп та мов, прокоментуйте.
 - 4.2. Чи однакового походження звукосполучення **ри, ли** у словах *криниця* і *тривога*, *клин* і *глитати*?
 - 4.3. У чому відмінність між випадними і вставними **о** та **е**? Наведіть приклади.
 - 4.4. Прокоментуйте відсутність вставних голосних у словах *мисль, поросль, заросль*.
5. Чим пояснюються сучасні чергування голосних (або їх відсутність) у парах слів чи словоформ: *сто – сотень, лоб – лоба, пришелецъ – пришельця, стаття – статей, зі мною – з тобою, собор – збирати – збір, молодець – молодця, підошва – підошов, мудрець – мудреця?*
6. Відтворіть початкову форму слів *іржавий, імла, вівторок, вільгота, ісказати, ізник, ізв'язати, окрім, одвірок, оселедець, Одарка*.
7. Поясніть паралельність форм імен *Оксана – Ксеня, Опанас – Панас, Олесь – Лесь*.
8. Проаналізуйте явища, пов'язані з занепадом зредукованих, у такому тексті.

Грамматики или **писмєнница** **ѣзыка** **Словєнѣскагѡ**
тщателємъ **въкратѣцѣ** **издана** **въ** **Кремєнци...** **1** **зв.** **Відділ** **стародруків** **НБУ**
ім. В. Вернадського, Кир 908.

До чителника

Гра(м)м(а)тии. ѳели(н)ски(м) ѳазыко(м), ѱ гла грече(с)кого графѡ, що слоѱе(н)ски(м) ѳазыко(м) розѡмѳе(т)са, Писмен(н)ица, ѱ глагола пишѡ: Бовѡмъ писмо, бе(з) писа(н)на быти неможе(т). Дла тогѡ тѡи наѡкѡ называю(т) Гра(м)матикою: Таа бо вѡ(м) ѡтѱирає(т) розѡмѡ(н)є, по(з)на(н)а писмене(м) котрѳе посполите зовоу(т) литерою и оужива(н)є ихъ, и щозни(х) быває(т). А поты(м) и кни(ж)ное реченѳи, и слѡѱѡ по(з)на(н)є, дає(т) разѡмѡти, и ра(з)сѡ(ж)дати. Дла тогѡ слѡшне всѡ(м) споудеѡ(м), ѳазыка Слѡѱе(н)скагѡ ремесло Грамати(ч)ное оумѡти. Кгды(ж) и снадне ѳгѡ наѡчитиса мѡгѡ(т), и великѳи пожито(к) ѱнесоу(т). Здравствѡѳи.

Методичні рекомендації

При відповіді на перше питання слід наголосити на змінах, які відбулися у фонетичній системі цього синхронічного зрізу порівняно з попереднім. У системі вокалізму – це функціонально розширене вживання фонем /i/ та /e/, зокрема у запозичених словах, а також виконання дистинктивної функції практично усіма голосними звуками. Система консонантизму відрізнялася від попередньої фонемою /f/, яка вживалася переважно у грецизмах, та появою задньоязикового [ɣ] і фарингального фрикативного [ħ], що постали на місці проривного [g].

У другому питанні вузловими моментами є визначення сильної та слабкої позицій зредукованих із наведенням відповідних прикладів. Також варто відзначити під час відповіді, що процес занепаду зредукованих у слабкій позиції та перехід їх у голосні повного творення в сильній позиції відбувався послідовно, хоча не слід забувати й про чинник аналогії, який був досить впливовим. Визначення хронологічних рамок цього процесу значно збагатить і конкретизує відповідь.

Про деякі особливості сполучуваності зредукованих з плавними [p] та [l] йдеться у третьому питанні плану. Ці особливості призвели до появи другого повноголосся, про наслідки якого в сучасних східнослов'янських мовах, порівнюючи з першим повноголоссям і наводячи відповідні приклади, повинні детально розповісти студенти.

По-різному рефлексувалися [ъ], [ь] після [p], [l] у різних д.-р.-укр. діалектах. Результати цих рефлексій, а також діяння аналогічних чинників розглядаються в четвертому питанні плану. Відповідь необхідно проілюструвати прикладами.

Одне з найважливіших фонетичних явищ д.-р.-укр. мови – занепад зредукованих у слабкій позиції та їх вокалізація у сильній – розглядається в п'ятому питанні плану. Студенти мають усвідомити, що панівна більшість фонетичних змін, які відбувалися потому, безпосередньо чи опосередковано була пов'язана з долею цих голосних: зменшення кількості складів у слові, поява новозакритих складів, припинення дії закону відкритого складу.

Відповідь на шосте питання передбачає усвідомленого розрізнення етимологічних і секундарних голосних, потрактування закономірності чергування [o], [e] з нульовою фонемою, яке зрідка порушується впливом аналогії (навести відповідні приклади). Необхідно витлумачити й появу вставних секундарних звуків [o], [e], наголосивши на їх відсутності у деяких словах (уточнити, яких саме). Насамкінець можна відзначити й морфонологічне значення цього виду чергувань.

Сьоме питання містить інформацію про компенсаційне подовження голосних, яке збіглося в часі із занепадом слабких зредукованих. Цей процес, однак, не становив загальномовного явища, а був притаманний лише тим східнослов'янським діалектам, що лягли в основу української мови. На підтвердження цих міркувань варто навести приклади.

Розвиток приставного [i], про який ідеться у восьмому питанні, був притаманний не всім д.-р.-укр. діалектам однаковою мірою: найбільше він проявився у південно-західних говорах (приклади з пам'яток). Слід зробити й ілюстративну проекцію на сучасність.

